

Az idézésjelölő *hogya* aszongya kialakulásáról a magyarban

Dér Csilla Ilona

1. Bevezetés*

Az inszubordinált (függetlenedett) mellékmondatok témája az utóbbi másfél évtized egyik meghatározó pragmatikai és szintaktikai kutatási területévé vált (Evans–Watanabe szerk. 2016; D’Hertefelt 2018; Beijering–Kaltenböck–Sansiñena szerk. 2019; Lastres-López 2021); a vizsgálatok fő célja e mondatok összegyűjtése, minél adekvátabb tipologizálása (beszédaktus- és mondatfajták, valamint szemantikai csoportok mentén) és függetlenedésük mértékének a megragadása. Inszubordináltak két esetben nevezhető egy mellékmondat: ha vagy szintaktikailag („egyedülálló” típus) (1), vagy pragmatikailag és szintaktikailag is függetlenedett („elaboratív” típus) (2) (D’Hertefelt 2018), tehát nem rendelkezik főmondatral sem közvetlenül, sem a szövegkörnyezetében, és az alárendelt mellékmondatokra jellemző jegyeket visel (pl. alárendelő kötőszót tartalmaz, és/vagy kötőmódú az állítmány) (Evans 2007):

- (1) **Hogy itt mennyi varjú van!** (MNSz2, #238661505, személyes)
- (2) A film katasztrófa volt, de Ben Affleck áldja az eget, hogy játszhatott a 2003-as Daredevil-ben. **Hogy miért is?** Hiszen a forgatás közben szerelembe esett Jennifer Garner-el. (MNSz2, #562243957, személyes)¹

A magyarban az elaboratív típusba tartozó inszubordinált mellékmondatok rendkívül nagy számban fordulnak elő idéző kontextusban (Dér 2022). Az idéző

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 59–74.

* A kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az NKFI FK 135186 és az NKFI K 129040 számú pályázatok támogatásával készült. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a tanulmány két lektorának is segítő megjegyzéseikért.

¹ A korpuszokból származó példák helyesírási hibáit nem javítom.

mondatok státusával kapcsolatban többféle álláspont létezik attól függően, hogyan jelennek meg: a közbevetésként használt, bővítménnyel való kiegészülést meg nem kívánó változatokat Kaltenböck és munkatársai az ún. tetikusok közé sorolják, azaz az olyan elemek közé, amelyek a diskurzus többi részétől szintaktikai, szemantikai és prozódiai szempontból valamilyen mértékben elkülönültek és diskurzusfunkciót szolgálnak (Kaltenböck–Heine–Kuteva 2011: 865), például:

(3) The building will, **he promised me**, be ready on time.

‘Az épület, **ígérte (meg nekem)**, időben készen lesz.’

(Kaltenböck–Heine–Kuteva 2011: 852)

Kaltenböckék tetikusnak tekintik az inszubordinált mellékmondatokon kívül például az utókérdéseket, a kommentáló mondatokat, az appozíciókat vagy a diskurzusjelölőket is (uo.).

A magyar nyelvészeti szakirodalom főként a grammatikailag jelölt idézés leírására fókuszált, amely olyan „grammatikai eszközökkel megszerkesztett és grammatikai elemzéssel megragadható szövegtani-mondattani forma, amely a ténylegesen vagy fiktíve elhangzott, leírt vagy végig gondolt megnyilatkozást reprodukálja” (Dömötör 1988: 285). Ezen belül dominánsan a függő és az egyenes idézés jellege mentén szokás szétválasztani az idéző mondatokat. A függő idézések esetében „a legáltalánosabb jelölésmód a kötőszó, amely már egyértelműen mutatja az idézett tagmondat bővítmény-státuszát (míg az kérdéses, hogy az egyenes idézet minden szempontból grammatikai bővítménynek tekinthető-e, vö. Dömötör 1988a: 286; Cristofaro 2005: 108)” (É. Kiss–Gugán 2021: 207).

Mint látható, az idéző mondatok az idézett résszel mondattani viszonyban, de attól függetlenül is megjelenhetnek a nyelvhasználatban – ez utóbbira fókuszál az alábbi tanulmány néhány variáns esetében (az idézés sajátos mondattani viszonyának problematikájához részletesen l. Dömötör 1983). Az alábbi kutatás fő célja az idézésjelölő *hogy aszongya* variációs pragmatikai elemzése (Pichler 2013) az *aszongya* és a *hogy azt mondja* variánsokkal való összefüggésében. A diskurzusvariációs elemzés (Pichler 2010, 2013; vö. Dér–Csontos–Furkó 2020a, 2020b) célja a diskurzuspragmatikai egységek variabilitásának megragadása a variációs szociolingvisztika, a diskurzuselemzés és a grammatikalizációelmélet módszereinek kombinálásával. Mivel ezek a nyelvi elemek tágabb variációs rendszert alkotnak, mint a más nyelvi szintekhez tartozó egységek (pl. fonémák, morfémák), eltérő vizsgálati módot igényelnek, az egyes variánsok megállapítása elsősorban a közös/hasonló diskurzusfunkciók mentén történik.

A következőkben a *hogy aszongya*-nak az *aszongya* és a *hogy azt mondja* változattal való összevetését végezzük el korpuszelemzések alapján, teljes találati

listákat lekérve.² A *hogy aszongya* esetében kutatásunk célja az is, hogy pragmatikalizáltságának mértékét megállapítsuk, tehát azt, hogy milyen mértékben jelentkezik függetlenett (inszubordinált) mellékmondatként, illetve tekinthető-e már idéző diskurzusjelölőnek. Diskurzusjelölőinek akkor tartjuk a használatát, ha nincs se főmondata, se saját alárendelt mellékmondata, nem jelentkezik semmilyen más bővítmény mellette, és adott alakban rögzül (E/3, akkor is, ha így igeidő- vagy szám-személybeli eltérés keletkezik; l. később), esetleg más diskurzusjelölőkkel társul. Azt a kérdést is megvizsgáljuk, hogy a formailag redukált változat (*aszongya* ~ *hogy aszongya*) pragmatikalizáltabb változat-e, mint a nem redukált (*azt mondja* ~ *hogy azt mondja*), bár a formai redukció nem mindig tükröz előrehaladottabb pragmatikalizációs fokot (Dér 2013; a pragmatikalizációhoz l. Dostie 2009). A vizsgálat során azt is elemezzük, hogy az adott forma milyen idézést valósít meg, mely esetében az alábbi kategóriákat megkülönböztetjük meg (funkcionális kognitív osztályozás, l. Csontos 2016, 2020):

- Egyenes idézés: a referenciális központ (RK) (teljes) áthelyeződése a beágyazott megnyilatkozóra (idézett):

(4) a. Aztán egy nagyon bölcs ember, akire mindig szeretettel gondolok **azt mondta "Ne félj a csillagoktól, a csillagok a barátaink"** (MNSz2, doc#2806, közösségi)

- Függő idézés: nem helyeződik át az RK a beágyazott megnyilatkozóra:

(4) b. Aztán egy nagyon bölcs ember, akire mindig szeretettel gondolok(,) **azt mondta, hogy ne féljek a csillagoktól, a csillagok a barátaink.**

- Szabad függő idézés: a referenciális központ szabad mozgása az idéző és az idézett „között” (*hogy* kötőszó + egyenes idézés; Dömötör 2002):

(4) c. Aztán egy nagyon bölcs ember, akire mindig szeretettel gondolok(,) **azt mondta, hogy ne félj a csillagoktól, a csillagok a barátaink.**

² Az *aszongya* (és a *hogy aszongya*) önálló variáns voltát feltételezi a dolgozat a jelenkori magyar nyelvhasználatban, elsősorban az összeolvadás (univerbáció, l. a főszövegben is később) miatt, tehát nem pusztán helyesírási változatnak tartja. Az utóbbi mellett szólhatna a (stílus)imitációs használat, de az adatoknak csak a kisebbik része vélhető ilyennek.

2. Anyag és módszer

A vizsgált három variáns (*aszongya*, *hogy aszongya*, *hogy azt mondja*)³ esetében a TMK (Dömötör et al. 2017), az MTSz (Sass 2017) és az MNSz2 korpusz (Oravecz–Váradi–Sass 2014) esetében is teljes találati listákat kértünk le, ezekből manuálisan válogattuk ki az érvényes (nem duplikált, nem más kategóriába tartozó stb.) találatokat, majd ezeket ugyancsak kézi elemzéssel soroltuk a fent említett szempontok (grammatikailag független-e, milyen idézést valósít meg stb.) mentén további kategóriákba, amelyeket a következő fejezetben részletesen bemutatunk.

3. Eredmények

3.1. Történeti Magánéleti Korpusz

A TMK-ban kizárólag nem függetlenedett használatokra (288 adat az *azt mondja*, 4 találat pedig a *hogy azt mondja* alakra) találhatók példák, a redukált formákra pedig egyáltalán nincsen adat:

- (5) Hanem csak abban nem egyezhettünk meg, hogy **azt mondja**, 10 német forintot ha ad akójáért, mert én úgy hattam volna, bizony nem lesz hasznos az oszágnak [sic!]. (Bark. 267, 1710)

3.2. Magyar Történeti Szövegtár

Az MTSz-ben a *hogy azt mondja* formára 38 találatot kaptunk, ebből 30 esetben (78,94%) semmilyen más elem nem jelentkezett mellette (pl. hangsúlyos alany). Világosan alárendelt mellékmondat még a következő esetben:

- (6) Az ismerős gondtalanul, nem mérlegelvén semmit, fogja a fiatal embert, viszi a leányhoz, „bemutatja”, ami egyszerűen abból áll, **hogy azt mondja**, „Van szerencsém X. Y. urat bemutatni!” (MTSz, Cziklay Lajos: Kath. hajadonok könyve, 1891)

Ugyanakkor az időrendben első adat egyértelműen függetlenedett forma, a megelőző tagmondat nem a saját főmondata, amit az igeidőbeli eltérés is tükröz:

- (7) Napirend előtt Helfy szeretett volna egy kis parlamenti csemeget szervíroztatni, **hogy azt mondja**: tűzessék tárgyalásra a király levele az »és« szócskáról. Tisza azonban nem engedte (MTSz, Mikszáth: A mai ülés, 1889)

³ Az *aszondi*, *hogy aszondi* nyelvjárási változatok a három adatbázisban nem vagy igen csekély számban fordultak elő (15 találat alatt), ezért nem vontuk be a vizsgálatba, ahogyan az *aszongya*(.) *hogy* függetlenedett változatot sem (a (29)-es példa kapcsán röviden érintjük).

Ilyen függetlenedett formában jelentkezett a *hogyt mondja* az esetek 42,10%-ában (16 találat), tehát az előfordulások csaknem felében.

Külön megvizsgáltuk, hogy megjelenik-e közlésige a megelőző tagmondatban vagy mondatban az elemzett formán kívül, akár a *mond*, akár más ilyen ige (l. kettős idézés, vö. Dömötör 2015: 23–4). A 38 esetből 10-szer (26,31%) ez volt a helyzet:

- (8) Egyik is, másik is **újságol** valamit. **Hogyt mondja**, arról van szó, zsoldosokat fogad a város, néhány százat és megostromoltatja az ürgelyukat, Görgöt, hogy kifoghassa az ürgét. (MTSz, Mikszáth: A fekete város, 1908–1910)

Megfigyelhető, hogy a közlésigés előzményhez képest a vizsgált konstrukcióban az igeidő eltérő, jelen idejű formában rögzült:

- (9) A ténytelepesi sertéshízlalónak építettem központi irodát és tisztviselőházat, aztán egy ilyen tornyot tettem rá. Képzelted. A vezérigazgató **azt mondta, hogyt mondja**, de méltóságos uram, minek sertéshízlalónak torny? Hallottál már ilyen marhát? Levettem a tornyot, barátom. (MTSz, Harányi Zsolt: Életre-halálra, 1931)

A *hogyt aszongya* az MTSz-ben háromszor olyan gyakori volt, mint a *hogyt mondja*, de az érvényes találatokból (nem duplum, nem felszólító módú a *mondja*, mint a *hogyt aszongya meg nekem valaki* esetében stb.) összesen 21 volt adatolható. Ezek egy esetet leszámítva mindig függetlenedve, rögzült formában (nincs további bővítmény) jelentkeztek, és kizárólag egyenes idézetet vezettek fel:

- (10) De csak akkor zendült fel a város, mikor délfelé megjött a Majsza csikós legénye, **hogyt aszongya az átokházi ménesből elrabolták a csikót**. (MTSz, Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor a lovát ugratja, 1941)

Az érvényes találatok csaknem kétharmadában (15 eset, 71,43%) szerepelt közlésigét (jellemzően a *mond*-ot) tartalmazó mondat a *hogyt aszongyá-t* megelőző mondatban, mely azonban nem a főmondata (a következő példában nem azért ordított az esztergályos, hogy mondjon valamit):

- (11) Pillanatok alatt az esztergályos érte el a ponyvát – a vadászkalapos sziszegve és káromkodva alul került – az esztergályos **ordított, hogyt aszongya** megállj, úgy-e, kellett az neked, minek húztad úgy magadfelé, majd adok én neked (MTSz, Karinthy Frigyes: Hinta, 1923)

(12) – Hát ő nem sajnált?

– De sajnált. Igaz egyszer azt **mondta, hogy aszongya**: talán jobb neki így.
(MTSz, Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember, 1901) – függő idézés

A nem közlésigét tartalmazó megelőző tagmondatok sem főmondatai az elemzett formának, vele azonos, metanyelvi síkon vannak:

(13) **Arról szó sincs, Rehákné lelkem, de arrul igazán szó nincs, hogy abba, amit most csinálnak lányokkal, asszonyokkal, hogy aszongya**, gyerünk be a hadiszolgálatba, valami erőszak lenne. (MTSz, Gábor Andor: Rehákné lelkem!, 1943)

Önidézésben (l. Csontos–Dér–Furkó 2019) is megjelenhet a vizsgált alak:

(14) Egyszer, ahogy egy csomó edényt beküldött vele a mama a spájzba, **elkezdtem a mondókámat, hogy aszongya**: Klárka néni, én szeretnék valamit mondani aztán bumm, elejtettem a tányért. (MTSz, 1969, Csurka István: Nász és pofon, 1968: 9–10)

A *hogy aszongya* csak egyszer fordul elő beékelődve az egyenes idézésbe – ez a képessége azonban arra utal, hogy pragmatikalizálódása erőteljesebbé vált. A mozgékony, vagyis az a képesség, hogy nemcsak az idézett rész előtt jelenik meg, ennek az egyik mutatója:

(15) Ne tessék engem lemosolyogni, **hogy aszongya**, ki beszél itt morálról, hiszen ez bohózat, abszolút művészi (szóval nem erkölcsi) szempontok jöhetnek itt csak számításba (MTSz, Karinthy Frigyes: Molnár Ferenc, 1914)

Az *aszongya* volt a leggyakoribb a három forma közül, de valószínűleg ez a legkevésbé pragmatikalizálódott változat, mert az esetek kb. 40%-ában vagy olyan főmondatként jelentkezett, amelynek saját mellékmondata is volt (12 eset, 16,43%), l. (16), vagy pedig megjelent mellette egy vagy több bővítménye (alany, határozó) (19 eset, 26,02%), l. (17):

(16) az a silány frater nem adott többet száz pengőnél, **aszongya, hogy nincs pénze**. (MTSz, Petőfi: Arany Jánosnak – Összes művei 7. Levelezése, 1848)

(17) **Egyszer csak aszongya a Ferkó**: „Balázs bátyó, 'sten fáját, süpped a lú!”
(MTSz, Jankovich Ferenc: Hulló csillagok, 1951)

Ugyanakkor a 20. század első felében már olyan használata is megfigyelhető, amelyben a mellékmondatát követő, hátravetett főmondatnak tűnik, amely azonban sokszor elmarad a függő idézett rész mellől; a *hogy* kötőszó önmagában is jelölni tudja a függő idézést:

(18) Akkor odalépett egy keszeg kis ember – nem igen láttam a sötétben, de olyan suszterféle képe volt, gondoltam is mingyárt, hogy suszter lehet.

– No mi baj, kislány? – mondja. Én nagyon megijedtem, szaporáztam a lépést. – Eltévedt, kislány? – Én meg csak elbőgtem magam, hogy a Mári... De **hogy** olyan kedves, rekedtes hangja volt, meg a szeme szép volt, azért szóbaálltam. **Hogy** ő majd elkísér, aszongya, megkeressük együtt a Márit. Jaj, istenem, én csak szepegtem, de azért mentünk együtt az úton. Az volt a furcsa, hogy olyan szemérmes volt, de azért nyers is egyben, hát ő kérdezte előbb.

– Hogy hívják, kislány?

– Zsófinak.

– Engemet meg Sándornak, – aszongya.

Hát így kerestük a Márit mindenfelé, de azért beszélt – még ilyet se hallottam, két perc alatt úgy beszélt velem, mintha tíz éve ösmerne. **Hogy** ő is eltévedt, **aszongya** – hát akkor összevalók vagyunk. Meg **hogy** tetszett-e a darab? Mondtam, igen. **Hogy** még soha ilyen kedves, takaros kislányt nem látott, mint én. És **hogy** milyen gyönyörű dolog, hogy mi összekerültünk – mint két rím, **aszongya**, úgy kerültünk össze, csillog, meg villog – mert csillogos a szemem, mintha száz csillag volna. **Hogy** szoktam-e verset olvasni? Mondtam, hogy én csak egy regényt olvastam a Kuthy Lajostól, mert abba szerelmes voltam, a képe után. (MTSz, Karinthy Frigyes: Az eskü, 1925)

Azt látjuk tehát, hogy míg a *hogy aszongya* szinte mindig függetlenedett mellékmondatként adatható az MTSz-ben, mégha csekély mennyiségben is, a *hogy azt mondja* és az *aszongya* az esetek 60%-ában, illetve kb. 40%-ában még nem (1. táblázat). E két utóbbi variánsra az erőteljes rétegződés (layering, Hopper–Traugott 1993: 124–6) jellemző: képviselőik egymás mellett élnek idéző (relatív) főmondatként és függetlenedett mellékmondati szerepekben.

	<i>aszongya</i> (73 db)	<i>hogya azt mondja</i> (38 db)	<i>hogya aszongya</i> (21)
Függetlenül mennyi gyakran jelenik meg?	ritkán (37%)	gyakran (42%)	szinte mindig (95%)
Milyen arányban kap további bővítést?	ritkán (26%)	ritkán (21%)	sosem (0%)
Domináns idézés-fajta, amit felvezet	egyeses (84%)	egyeses (95%)	egyeses (95%)
Írásjellel jelölve van-e az idézés?	igen (96%)	igen (100%)	igen (95%)
Diskurzusjelölővel társul-e?	nagyon ritkán (12,32%)	nem (0%)	nem (0%)
Megjelenik-e előtte közlési és tagmondat?	nagyon ritkán (10%)	ritkán (26%)	gyakran (70%)

1. táblázat. A vizsgált három variáns jellemzői az MTSz adatai alapján

3.3. Magyar Nemzeti Szövegtár 2

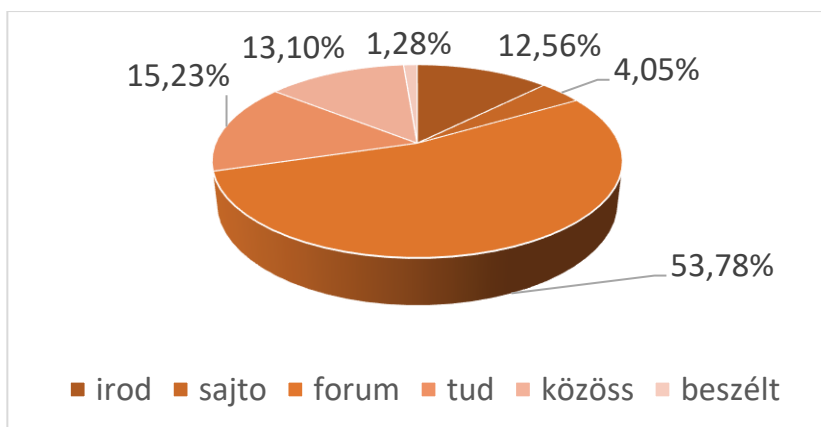
Az MNSz2-ben két variáns tudunk összevetni (*aszongya* ~ *hogya aszongya*), mivel a *hogya azt mondja* csak egyszer fordult elő a korpuszban:

- (19) 2013-08-19 Bonye @Bula_2000: hallod **hogya azt mondja** hogy nyugodtan lehet videózni meg fotózni és meg is lehet mutatni Bush-nak. (MNSz2, doc#2700, közösségi)

Az *aszongya* az internetes fórumokban a legjellemzőbb (bő fele a találatoknak); a tudomány, a közösségi média és szépirodalom nyelvhasználatában kb. azonos arányban (12–15%) tűnik fel. A magyarországi találatok mellett (87,43%) a vándor tudományos alkörpuszban (főként szociográfiák) is megfigyelhető az esetek csaknem egytizedében (9,26%), más régiókban viszont elenyésző a gyakorisága (1–2% alatti) (1. ábra).

Az *aszongya* 939 érvényes találatából az esetek felében (51,65%) már függetlenül jelenik meg (21):

- (20) Az eladó rákérdezett, hogy van-e a telcsimen ilyen korlátozás, **aszongya**. Hát, aszondom, van. Na jó, akkor, **aszongya**, majd azt mondom, hogy elnézem, **aszongya**. (MNSz2, doc#976, fórum)

1. ábra. Az *aszongya* stílusrétegek szerinti megoszlása az MNSz2-ben

Amikor nem, akkor az a ritkábbik eset, hogy maga is alárendelt mellékmondatban tűnik fel (50 db, 5,32%):

(21) Nekem gyanús, **amikó valaki aszongya**: „nincs problémám a szexuális életemmel”. (MNSz2, doc#975, fórum)

Az esetek kb. egyharmadában (292 db, 31,10%) függő idézést vezet fel, tehát az idézett rész *hogy* kötőszós mellékmondatként realizálódik:

(22) en mar smart vagyok es tudom, hogy minden 19 éves no elfogult, megis az ecceruen ellenallhatatlan, **mikor aszongya, hogy szeret...** (MNSz2, doc#1004, fórum)

Az *aszongya* formán kívül az esetek 55,52%-a nem tartalmaz semmilyen más elemet (23), a többi előfordulásban a már említett alanyi és határozói bővítmény megjelenése a tipikus (24):

(23) Ghanima 11/06/99 18:10:45 Figyelem, figyelem! Éticsokoládé kedvelők legfőleg: A Suchard előállott egy 85 g-os töltött csokoládéval, háromféle változatban. A Suchard Crémierre, **aszongya**, 'selymes' csokoládékrémrel töltött éticsokoládé, ahol a boríték (höhö) 60 %-os kakaótartalommal bír, a csokoládékrém meg 40%-nyis kakaótart. (MNSz2, doc#987, fórum)

(24) Neked Sehonnai Bitang Ember mi a megbocsájthatatlan? Jackie 09/07/98 12:10:00 ha **valaki aszongya rám**: kabát ! ;-)) (MNSz2, doc#977, fórum)

Míg az MTSz-beli *aszongya*-adatok között csak a *mert* fordult elő társult diskurzusjelölőként (ötször), addig az MNSz2-ben már a találatok egynegyede (239 db, 25,45%) volt ilyen, elsősorban a *hát*-tal, ritkábban az *és*, *mert*, *meg* jelölőkkel, például:

- (25) Mondom, én még soha nem vótam így, valahogy nem érzem jól magam. Hát ő még nevetet rajta, **hát aszongya**, üzeny be munkába, hogy szabadságot kérsz, oszt maragy ithon (MNSz2, doc#1165, tud) – egyenes idézés

Lényeges különbség a korábbiakhoz képest az is, hogy a mondásigés tagmondatot követő előfordulások mennyisége radikálisan lecsökkent (42 db, 4,47%):

- (26) Csak felmáshztam egy fára, hogy jól lássam őt, és ő ennek annyira megörült, hogy **felkiabált, aszongya**, Zákeus, gyere le, ma nálad kell megszállnom. (MNSz2, doc#121, irod)

Az *aszongya* változását jól tükrözi az is, hogy nem pusztán idézésre, hanem felidézésre, a gondolatok összeszedésének, emlékek felidézésének jelzésére is használják:

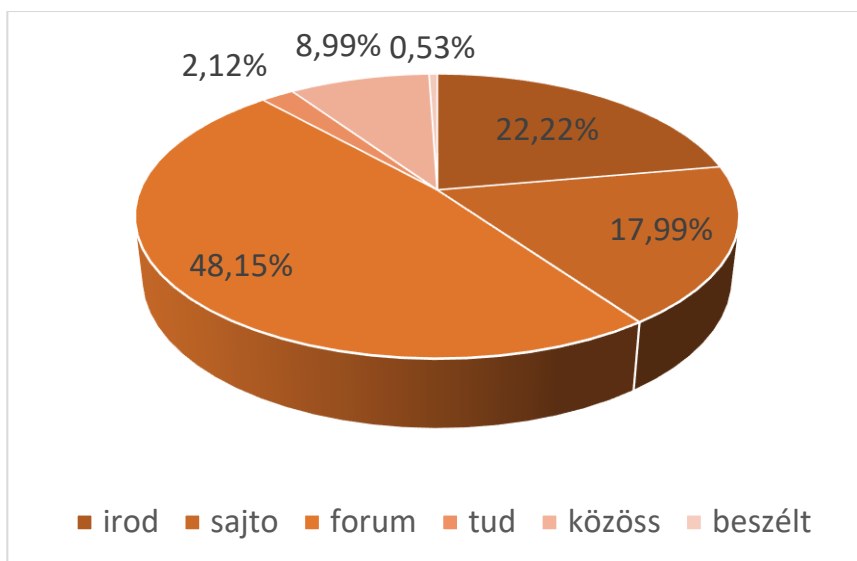
- (27) Volt **aszongya**: 1 hagymaleves 1 lazannya 1 másik lazannya 1 saláta 2 sült hús 3 kóla Jó asztaltársaság nemdebár? (MNSz2, doc#999, fórum)

- (28) mindjárt összeadom, **aszongya**, 297.361.676 Ft (MNSz2, doc#1018, fórum)

Az *aszongya* *hogy* változat is képes az előbbire, de ritkán; a (29)-beli megnyilatkozó egy film elejét idézi fel:

- (29) Nézek valami bradpittes halivúdi zombis szemetet. **Aszongya, hogy** elsötétült a kapitólium, ez a világ vége. Ááá , dehogy ... Ha a Cseh Zoli elsötétül, az a világ vége...;)))(MNSz2, doc#2695, közöss)

A *hogy aszongya* összesen 189-szer fordult elő az MNSz2-ben. Hasonló arányban (kb. az adatok fele) tűnt fel a fórumok nyelvhasználatában, mint az *aszongya*, ugyanakkor a szépirodalomban és az írott sajtónyelvben az utóbbihoz képest számottevőbbnek mondható (22% vs. 12%; 18 vs. 4%) (2. ábra). 97%-ban a magyarországi alkorpuszban jelentkezett (vö. a Vajdaságban is használt *aszongyá*-val).

2. ábra. A *hogymondatok* stílusrétegek szerinti megoszlása az MNSz2-ben

A *hogymondatok* mindössze két esetben jelent meg alárendelt mellékmondatként:

(30) Megtehetette volna, **hogymondatok**, nem ér rá... (MNSz2, doc#991, fórum)

(31) Az anyja is hun halgatott, hun pityogott, asztán csak hurcolta a gyermeket kifelé. Űhozzá oda se gyűtt, **hogymondatok** ű a Zsófia anyja vagy ijesmit, nem. (MNSz2, doc#694, irod)

Beszédes, hogy a *hogymondatok* variáns esetében nem találunk sem további (alanyi, határozói stb.) bővítményeket, sem saját mellékmondatot, és mindössze kétszer társult diskurzusjelölővel (l. 2. táblázat):

(32) Minnyá szólok neduddginak, asztán kitalál megint valami szép kisch átkot, **hogymondatok példányul:** száraggyon ki a kocsmállya (MNSz2, doc#976, magyarországi, fórum)

Jellegzetessége, hogy szinte mindig egyenes idézést vezet fel (97%), 80%-ában a találatoknak idézőjel vagy más írásjel jelöli is ezt:

(33) mi ez a második sor, **hogymondatok:** „Ám ökörül leüté ötet is a halál?” (MNSz2, doc#1561, magyarországi, irod)

	<i>aszongya</i> (939 db)	<i>hogy aszongya</i> (189 db)
Függetlenedve milyen gyakran jelenik meg?	gyakran (52%)	mindig (99%)
Milyen arányban kap további bővítményt?	az esetek csaknem felében (43%)	soha (0%)
Domináns idézésfajta, amit felvezet	egyeses (62%), függő (30%), szabad függő (8%)	egyeses (97%), függő (3%)
Írásjellel jelölve van-e az idézés?	gyakran (59%)	nagyon gyakran (80%)
Diskurzusjelölővel társul-e?	ritkán (25%)	szinte soha (1%)
Megjelenik-e előtte közlésigés tagmondat?	igen ritkán (4%)	az esetek csaknem felében (46%)

2. táblázat. A vizsgált két variáns jellemzői az MNSz2 adatai alapján

A formát megelőző, közlésigét (*mond, tudósít, ír, cifráz, idéz, visszaköpte az üzenetet, rákezd, hadovál* stb.) tartalmazó tagmondatok aránya az MTSz-beliekhez képest alacsonyabb (87 db, 46,03%). A közlésigére véleményünk szerint azért van szükség, mert az idézés jelölésére használt, E/3-ban rögzült forma már nem képes más személyre-számra utalni:

(34) Közéletileg pedig **dúdogassunk** továbbra is Jeszenyint, kárörvendve, **hogy aszongya**: manó sír a fák alatt, siratja a tűnt nyarat. (MNSz2, doc#1048, sajtó)

Az esetek bő felében azonban nem közlésige található a *hogy aszongya* előtti tagmondatban, hanem olyan ige, amelyből kikövetkeztethető, hogy valamilyen nyelvi közlésre kerül sor, tehát az idéző állítmány (és tagmondata) elmarad, de odaérthető:

(35) Mikor a strandot kerestem, akkor **láttam** a faluban egy fából készült útjelzőt, **hogy aszongya** "Robinson 3 km" (MNSz2, doc#973, fórum)

(36) A polgárok számára Orbán Viktor már régesrég **bebizonyította, hogy aszongya** törvénytelenül, titkos eszközökkel, közpénzekből megfigyeltek FIDESZ politikusokat és családtagjaikat... (MNSz2, doc#998, fórum)

4. Összegzés

A korpuszbeli variánsok összevetései az alábbi összefüggéseket rajzolták ki:

- Az *aszongya* az évszázadok során egyre függetlenebbé vált, de a függő formák többször jelentkeztek bővítménnyel az MNSz2-ben. A korábbi domináns egyenes idézés mellett a jelenkori magyar nyelvben egyharmaduk már függő idézést is kifejez, a szabad függő megvalósulások száma csekély.

- A *hog*y azt mondja csak az MTSz-ben volt érdemben vizsgálható, ez az ugyanazon korpuszbeli *aszongya*-hoz képest nagy eltérést nem mutat a használatában. Egy kicsit gyakrabban jelentkezik függetlenedett mellékmondatként, többször vezet fel egyenes idézést, és gyakrabban előzi meg közlésigés tagmondat. Ezek miatt, bár nem redukált formájú, enyhén pragmatikalizálatabbnak tűnik az *aszongya*-hoz képest.

- A vizsgálat középpontjában álló *hog*y *aszongya* látszik a pragmatikalizációs folyamatban a legelőrehaladottabbnak: szinte csak független konstrukcióként realizálódik, sosem kap (további) bővítményt, szinte mindig egyenes idézést fejez ki, és ez az évszázadok során (1772-től napjainkig) nem is változott – már az újmagyar kor elején egyértelműen egyenesidézés-jelölőként használatos. Éppen emiatt lehetséges az, hogy sokszor közlésigét vagy a nyelvi közlésre mint az adott cselekvést, kognitív tevékenységet implikáló megnyilvánulásra vagy annak következményére utaló igét (*emlékszik, nyomul, cifráz, olvas, bebizonyít, vacillál, kirohan*) tartalmazó tagmondat előzi meg, ezek híján ugyanis – rögzült, E/3-as formája miatt – nem tudna más számú-személyű idézetek (az előző tagmondat alanyai) esetén megjelenni. Érdekessége, hogy nem társul diskurzuszjelölőkkel (a *hog*y jelenléte ezt nem zárna ki, más inszubordinált mellékmondat típusok gyakran társulnak velük; vö. Dér 2022). Ennek feltehetően az az oka, hogy fix alakja és funkciója (az egyenes idézés jelölése) miatt sokszor agrammatikus lenne a legtöbb kötőszói diskurzuszjelölő előtte (pl. és):

(37) a. Azután 5, 10 éves szünetek után elo-előjönnek, **hog**y *aszongya* zeneljük... (MNSz2, doc#1015, fórum)

b. *Azután 5, 10 éves szünetek után elo-előjönnek, és **hog**y *aszongya* zeneljük

A *hát* diskurzuszjelölő funkcióköre részben átfed a *hog*y *aszongya*-éval, mivel az előbbi is használható többek között az előszó megidézésére (Schirm 2021), tehát elvileg megjelenhetne előtte, ennek ellenére csak az *aszongya* variáns előtt tudtuk adatolni (25), akkor is igen kis számban.

Látható tehát, hogy a társulási képesség az adott függetlenedett mellékmondat (és hozzátennénk: diskurzusjelölő) sajátos képessége: akadnak társulásra alkalmasabbak és kevésbé vagy egyáltalán nem társulók is köztük. Lényeges, hogy bár csak kismértékben, de vannak műfaji és területi eltérések is a vizsgált variánsok között: az irodalom, a sajtónyelv is kedveli a *hogy aszongya*-t, és ez a forma szinte teljesen magyarországinak mondható.

Felmerül az a kérdés is, hogy a *hogy aszongya* variáns még inszubordinált mellékmondatnak (azon belül is elaboratív típusúnak, mert csak szintaktikailag független) vagy már diskurzusjelölőnek tekinthető-e. Úgy gondolom, hogy inkább az utóbbinak, mivel az inszubordinált mellékmondatok – néhány kivételtől eltekintve – produktív konstrukciók, egyes részeik ugyanis megváltoztathatók (még az „egyedülálló” típusba tartozó átkok és értékelések is: *Hogy dögölj/pusztulj/szakadj/rohadj/emésztődj* stb. meg!, *Hogy te milyen okos/szép/buta/szerencsétlen* stb. vagy!). A *hogy aszongya* azonban nem ilyen, hiszen láthattuk, hogy alakja már nem változik (egyéb szám-személyű alakjaira, pl. *hogy aszondom, hogy aszondod*, az MNSz-ben van néhány példa, de egyik sem függetlenedett változat!).

A *hogy aszongya* esetében a feltételezhető pragmatikalizációs út tehát a következő volt:

függő mellékmondat > független mellékmondat > diskurzusjelölő

Ami a formai redukciót illeti: e kérdésben a *hogy aszongya* értékelése nem egyértelmű, mivel az alak összeolvadtnak („univerbáció”; Lehmann 1982/2015) tekinthető (*azt mondja* > *aszongya*), az *aszongya* formához képest pedig terjedelmesebb. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a *hogy azt mondja* nem értékelhető az *aszongya* változattal szemben kevésbé pragmatikalizáltabbnak, a *hogy aszongya* is azt az elgondolást erősíti meg, miszerint a pragmatikalizációban nem szükségszerűen van jelen bármilyen formai változás (vö. Heine et al. 2021: 67).

Felhasznált korpuszok

TMK = Történeti Magánéleti Korpusz. <https://tmk.nytud.hu/>

MTSz = Magyar Történeti Szövegtár. <http://clara.nytud.hu/mtsz/>

MNSz2 = Magyar Nemzeti Szövegtár 2. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

Hivatkozások

- Beijering, Karin–Kaltenböck, Gunther–Sansiñena, María Sol (szerk.) 2019. *Insubordination: Theoretical and Empirical Issues*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Cristofaro, Sonia 2005. *Subordination*. Oxford University Press. Oxford.
- Csontos Nóra 2016. Az idézés mint újrakonstruálás. Az idéző tevékenység az egyenes idézésben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3: 1–19.
- Csontos Nóra 2020. Az idézés működése az egyetemi tankönyvekben. In: Ludányi Zsófia–Jánk István–Domonkosi Ágnes (szerk.): *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. EKE Líceum Kiadó. Eger. 209–24.
- Csontos Nóra–Dér Csilla Ilona–Furkó Péter 2019. Idézés – önidézés – ’én’ idézés. *A mondom szerepe az idézés jelölésében*. *Magyar Nyelvőr* 143: 481–94.
- Dér Csilla Ilona 2013. Mi számít grammatikalizációnak? Kísérlet a fogalom újra-definiálására. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 17–28.
- Dér Csilla Ilona 2022. *Háthogy esetleg netalántán azt gondolnátok rólam...: A szóval és a hát* diskurzuszjelölővel álló hogy kötőszós mellékmondatokról. *Jelentés és Nyelvhasználat* 9: 43–57.
- Dér Csilla Ilona–Csontos Nóra–Furkó Péter 2020a. *A mondván* diskurzuszjelölő variációs pragmatikai elemzése 1. rész. *Magyar Nyelv* 116: 40–8.
- Dér Csilla Ilona–Csontos Nóra–Furkó Péter 2020b. *A mondván* diskurzuszjelölő variációs pragmatikai elemzése 2. rész. *Magyar Nyelv* 116: 156–65.
- D’Hertefelt, Sarah 2018. *Insubordination in Germanic: A Typology of Complements and Conditional Constructions*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Dostie, Gaétane 2009. Discourse markers and regional variation in French: A lexico-semantic approach. In: Beeching, Kate–Armstrong, Nigel–Gadet, Françoise (szerk.): *Sociolinguistic Variation in Contemporary French*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 201–14.
- Dömötör Adrienne 1983. A magyar nyelv egyenes idézeteinek és idéző mondat-egységeinek kapcsolatáról. *Magyar Nyelvőr* 107: 472–81.
- Dömötör Adrienne 1988. A grammatikailag jelölt idézések a könyvnyomtatás első évtizedeiben I. (Az egyenes idézés.) *Magyar Nyelv* 84: 283–95.
- Dömötör Adrienne 2002. Tendenciák az idéző főmondatok alakulásában a kései ómagyarban és a középmagyar kor elején. *Magyar Nyelv* 98: 56–74.
- Dömötör Adrienne 2015. *A mondván* és az *úgymond* diskurzuszjelölő elemek keletkezése idéző szerkezetekből. *Magyar Nyelv* 111: 21–37.

- Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.
- É. Kiss Katalin–Gugán Katalin 2021. A *hogy* kötőszó kialakulása. *Nyelvtudományi Közlemények* 117: 199–226.
- Evans, Nicholas 2007. Insubordination and its uses In: Nikolaeva, Irina (szerk.): *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford University Press. Oxford. 366–431.
- Evans, Nicholas–Watanabe, Honoré (szerk.) 2016. *Insubordination*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia.
- Heine, Bernd–Kaltenböck, Gunther–Kuteva, Tania–Long, Haiping 2021. *The Rise of Discourse Markers*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kaltenböck, Günther–Heine, Bernd–Kuteva, Tania 2011. On thetical grammar. *Studies in Language* 35: 852–97.
- Lastres-López, Cristina 2021. *From Subordination to Insubordination: A Functional-Pragmatic Approach to if/si-Constructions in English, French and Spanish Spoken Discourse*. Peter Lang. Berlin.
- Lehmann, Christian [1982] 2015. *Thoughts on Grammaticalization*. Third edition. (Classics in Linguistics, 1.) Language Science Press. Berlin.
- Oravecz, Csaba–Váradi, Tamás–Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of LREC 2014*. 1719–23.
- Pichler, Heike 2010. Methods in discourse variation analysis: Reflections on the way forward. *Journal of Sociolinguistics* 14: 581–608.
- Pichler, Heike 2013. *The Structure of Discourse-Pragmatic Variation*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 267–77.

Dér Csilla Ilona

Károli Gáspár Református Egyetem

der.csilla@kre.hu